

HENRIK IBSEN - Famile, oppvekst, minner (Cand. philol. Helge Bugge Eriksen, Skien)

Barneår i Skien

«Jeg er (...) født i en gård ved torvet, Stockmanns gård som den dengang kaldtes. Denne gård lå lige imod kirkens forside med den høye trappe og det anselige tårn. Til højre for kirken stod byens gabestok og til venstre lå rådstuen med arrestrum og «dårekisten». Den fjerde side af torvet intoges af latinskolen og borgerskolen. Kirken lå frit i midten.» Slik skriver Ibsen i sine barndomserindringer fra 1881, fem år før den store bybrannen i 1886, og han fortsetter:

«I gården nede på torvet blev vi forresten ikke længe boende. Min far købte et større hus, hvor vi flytted ind da jeg vel kunde være så omtrent fire år. Dette mit nye hjem var en hjørnegård som lå lidt højere oppe i byen (...) I dette hus var mange og store stuer både nedenunder og ovenpå og her blev ført et meget selskabeligt liv. (...) Skien var i mine barneår en overmåde livsglad og selskabelig by, ganske modsat af hva den senere skulde blive. Mange højt dannede, velstående og ansete familjer bode dengang dels i selve byen, dels på store gårde i omegnen. Et nærmere og fjernere slægtskab forbandt disse familjer indbyrdes, og baller, middagsselskaber og musikalske sammenkomster afløste hverandre både vinter og sommer i tæt rækkefølge.»

Foreldrene

Knud Ibsen, Henriks far, var av gammel skipperslekt. Hans far igjen forliste skuten som han eide og førte utenfor Hesnes ved Grimstad. Året etter giftet hans enke, Johanne, seg med den rike Ole Paus, og Knud Ibsen vokste opp i stor velstand på Østre Rising i Gjerpen. Han giftet seg i 1825 med Marichen Altenburg, som han kjente fra barndommen av. Hennes far, Johan Altenburg, som døde året før, kom fra en høyt ansett familie og hadde stor formue.

Knud Ibsen valgte handelen fremfor sjøen og drev det til å bli en av byens rike menn. I sin ungdom skal han ha vært en god forteller. Han var vittig og slagferdig og ble også kalt «skøyeraktig, ironisk og inderlig ful» av en som kjente ham.

Marichen Ibsen var munter og livsglad, hun var sterkt opptatt av teater og skal langt opp i voksen alder ha lekt med dukker. Som ung holdt hun også på med tegning og maling.

Da familien ble ruinert i 1835 og flyttet ut på landstedet Venstøp, mistet den mye av sin sosiale anseelse. Knud Ibsen bar dette tapet dårlig. Han ble brautende og vanskelig og hevnet seg med sin kvasse tunge. Etter en tid begynte han å drikke nokså tett. Etter hvert begynte familie og omgangsvenner å trekke seg vekk, og han lot fortvilelsen gå ut over kone og barn. Hjemme var han uberegnelig og humørsyk og kunne være herskesyk og brutal.

Marichen Ibsen forandret seg også. Hun ble stille og forknytt og ville helst gjemme seg vekk.

Men datteren Hedvig skriver i et brev: «Hun var en stille, elskelig kvinne, sjælen i huset, alt for mand og børn. Hun bragte stadig sig selv som offer. Der fantes ikke bitterhed eller bebrejdelse i hende.»

Gutten Henrik

Henrik var den eldste av fem søsken, fire gutter og søsteren Hedvig, som var tre år yngre enn ham selv. Som gutt ligner han sin far. Han var undersetsig og hadde den samme kraftige nesen, men det mørke håret hadde han etter sin mor. Man vet ikke mye

om hans tidlige skolegang. Trolig gikk han på borgerskolen i årene 1833-35 mens han bodde i Skien, før familien flyttet til Venstøp.

På Venstøp gikk han kanskje på Fossum jernverks skole, kanskje på klokker Lunds privatskole. I alle fall hadde Lund forståelse for Henriks talent, og sa når andre barn klaget over at Henrik var viktig: «Henrik vil bli en stor mann.» Og Henrik viste tidlig interesse for mye av det som kan forbindes med teater: klær, tegning, dukker og tryllekunster. Han tegnet mennesker i fine klær og klistret dem opp på klosser. Siden kunne han stille dem opp i grupper som om de snakket sammen. Han var også ivrig når det gjaldt å arrangere tablåer, dvs. å stille mennesker, ting og kulisser opp som bilde.

Etter hvert trengte han skikkelser som kunne tale og bevege seg, og han fikk i stand dukketeater i boden i forlengelsen av våningshuset på Venstøp. Forestillingene var meget forseggjorte; publikum i alle aldre strømmet til, og Henrik tjente gode penger.

Han lærte seg også tryllekunster, eller han optrådte som buktaler godt hjulpet av sin bror, Nicolai. Henrik tok også timer i tegning og maling og viser tydelig talent i de bildene vi har bevart etter ham.

Søsteren Hedvig skriver siden om sin bror: «For os andre var han dengang ingen hyggelig gut, og vi gjorde stadig vort for at forstyrre ham ved at kaste stene og snebolde i vægge og dør; vi vilde ha ham med i legen; og når han da ikke længere kunde udholde vore angrep, styrtede han ud, og efter os bar det; men da han ingen færdighed havde i noget slags sport, og da voldsomhed lå langt fra hans karakter, saa blev der ikke mere av det (...)» Deretter gikk Henrik tilbake til det lille bislaget foran kjøkkenet hvor han ofte oppholdt seg. De fleste av hans jevnaldrende synes å ha oppfattet ham som hovmodig, selvbevisst og egen. Mange mente at han holdt seg selv for å være bedre enn kameratene. Men han var pen, meget velkledd, hadde gode manerer og danset godt, så han kom bedre ut av det med jentene.

Familiens dårlige økonomi og sosiale fall gjorde nok Henrik bitter, likeledes den trykkende atmosfæren i hjemmet, men faren ville det beste for sønnen, ga ham de beste klær og kunne godt beskytte Henrik mot andre barn.

Da han var 13 år, begynte Henrik på en privatskole i Telemarksgaten i bakken opp til Snipetorp. Det var en vel ansett «middelstandsskole» som ble drevet av to teologiske kandidater. En av skolekameratene husker ham fra den gang som skolegutten med «det gode Hoved, den dybe Opfatning, det noget skarpe, pirrelige Gemyt, lit iltre Sind, den hvasse Tunge, det satiriske Anlæg, men på samme Tid venlig og kammeratslig.» Året etter var han elev ved borgerskolen i Skien.

På denne tiden fikk Skien ofte besøk av omreisende danske teatergrupper. De spilte på scenen i Limiegården. Henrik var en ivrig tilskuer og fikk slik tidlig utviklet sin sans for teater.

Det folk fikk se var mest komedier, vaudeviller og romantiske stykker, gjerne av de franske forfatterne Scribe og Dumas dy. Ludvig Holberg var også populær.

Ibsens forhold til Skien og familien

Skien er Ibsens fødeby, men var den også hans hjemby? I årene som fulgte følte nok Ibsen at det var nødvendig å komme bort fra Skien som hadde gitt ham en rik oppvekst, men mange arr på sjelen, av samme grunn som han senere forlot Norge og ble borte i 27 år. Men han fikk også oppleve at nettopp det man helst vil fortrenge, gjerne melder seg senere og med dobbelt styrke.

Det er en underlig likhet i oppvekstvilkårene til to av verdens største dramatikere, Henrik Ibsen og William Shakespeare. Begges fedre giftet seg til rikdom og fikk etter hvert makt, men mistet den igjen og tapte sin sosiale anseelse. Shakespeare på sin side satte alt inn på å gjenopprette familiens ære ved å kjøpe store eiendommer i fødebyen Stratford-on-Avon etter at han ble rik på sin diktning, men Ibsen klarte aldri å se hjembyen i øynene igjen. I sin alderdom, da han var vendt tilbake til Norge og Kristiania, snakket han ofte om å reise dit en tur, men «det er ikke lett å reise til Skien» som han sa da en niese besøkte ham i Kristiania.

Men Ibsen skriver heller ikke til sine foreldre etter at han forlot Skien 27. april 1850 med unntak av et brev i 1875 vi ikke kjenner innholdet av. Hans egen forklaring, så langt den rekker, finner vi i det brev han skrev til sin onkel, Christian Paus, da faren døde i 1877: « (...) At jeg i alle disse kampens år så yderst sjelden skrev hjem, havde sin væsentlige grund i at jeg ikke formåede at være mine foreldre til hjælp og støtte; jeg syntes det var ørkesløst at skrive, hvor jeg ikke faktisk og praktisk kunde handle (...) Under mit sidste besøg i Norge følte jeg en stærk lyst til at besøge Skien og da navnlig min slægt; men jeg følte også en stærk utilbøyelighed til at komme i berørelse med visse dersteds herskende åndsretninger, som jeg slætikke føler meg beslægted med, og med hvilke et sammenstød let kunde have fremkaldt ubehageligheder eller ialfald en misstemning, som jeg helst vilde undgå.»

Her sikter Ibsen til presten Lammers' pietistiske vekkelsesbevegelse som startet i Skien like før 1850, og som hadde revet med både Ibsens mor, Hedvig og broren Ole. På denne tid var Ibsen selv radikal, fritenker og sterkt inspirert av Voltaires opplysningsideer.

Litterære modeller i Ibsens oppvekstmiljø

At oppveksten i Skien har satt tydelige spor i Ibsens diktning er tydelig nok. Det ser vi både av de saker og konflikter som dominerer forfatterskapet, miljøtegning og mange av skikkelsene. I en del tilfeller kjenner vi skikkelsens modell, men ofte må vi bygge på antagelser. Ofte rommer også skikkelsene trekk fra flere personer før de utvikles videre av dikteren.

Uekte barn

I Ibsens barndom gikk det rykter om at Henriks virkelige far var en gammel beundrer av hans mor, Tormod Knudsen fra Kviteseid. Henrik fikk kjennskap til ryktet via andre barn, og trodde nok på det. Dertil fikk han selv et «uekte» barn i Grimstad. Siden dukker det opp «uekte» eller angivelig «uekte» barn i svært mange av skuespillene: Haakon og Peter i Kongsemnerne, Gerd i Brand, Den stygge ungen i Peer Gynt, Regine i gjengangere, Hedvig i Vildanden, Rebekka West i Rosmersholm.

De unges forbund har handlingen lagt til en by sør i landet, og mye tyder på at Ibsen her har tenkt på Skien. Flere skiensborgere kan gjenfinnes i stykket, og Knud Ibsen blir gjerne oppfattet som modell for Daniel Hejre, en kvikk, men ful kar, som har mistet sin formue.

Kongsemnerne Dikterens mor er i følge ham selv modell for Inga, kongens mor. Skikkelsen bekrefter Hedvigs beskrivelse av henne som en oppofrende og selvutslettende kvinne.

Brand bærer på mange minner om fødebyen. Ikke minst er Brand-skikkelsen selv delvis påvirket av den karismatiske presten Lammers som brøt med statskirken og i Skien stiftet en stor vekkelsesbevegelse rundt 1850 med forkjærlighet for gudstjenester ute i det fri.

Peer Gynt «Dette dikt inneholder meget som har sin foranledning i mit eget ungdomsliv», skriver Ibsen i et brev; ikke minst rommer det trekk fra flere mennesker i Ibsens nære familie. I Skien ble det gjerne oppfattet slik at den rike Rasmus Gynt har morfaren Johan Altenburg som modell, og når 'Rasmus' sønn, Jon Gynt, fester og setter hele formuen over styr, er det nok en gang sin far Ibsen har i tankene. Videre kan en godt tenke seg at søsteren Hedvig har lånt trekk til typen Solveig, og Ibsens mor til den aldrende Solveig. At hun «med fornødne overdrivelser» er modell for Mor Aase forteller dikteren selv.

Samfundets støtter

Miljøet i dette stykket må ha lånt trekk fra det Skien Ibsen kjente som barn. På bryggene i Skien må Ibsen ha sett mange emigranter gå om bord for å søke et friere og bedre liv i Amerika, slik som Lona Hessel og Johan Tønnesen gjør. Mens Ibsen bodde i Grimstad, hadde også hans bror Johan emigrert til California.

En folkefiende

Ibsen er født i Stockmanngården, og dette gir jo i seg selv næring til forestillingen om at han selv er hovedmodell for dr. Stockmann, især i siste del av stykket.

Vildanden

På loftet på Venstøp fant den unge Henrik Ibsen en utgave av Harrison's History of London. Dette er den boken Hedvig Ekdal er så glad i å lese i, for øvrig navnesøster av dikterens egen søster. Det er vel også liten tvil om at Ibsen må ha hatt loftet på Venstøp i tankene da han utformet loftet hjemme hos Hjalmar Ekdal som tilfluktssted og symbol, likeledes at det er en del av Knud Ibsens vonde skjebne i gamle Ekdal, Hjalmars far.

Lille Eyolf

I Ibsens barndom bodde det i familien en temmelig original eldre slektning, faster Ploug. Hun sov med hatt og var i det hele tatt en skremmende, men fascinerende skikkelse.

Senere brukte Ibsen henne som modell for Rottejomfruen, som i stykket trenger seg inn i Allmers familie og både utfordrer den familiære «idyll» og bringer liv inn i Eyolfs tilværelse.

Cand. philol. Helge Bugge Eriksen, Skien

Hovedkilde: Michael Meyer: Henrik Ibsen - En biografi